УДК 821.161.1-311.4

Сергійчук З. В.

ІНДИВІД-ІДЕЯ РОМАНУ М. ОСТРОВСЬКОГО «ЯК ГАРТУВАЛАСЯ СТАЛЬ»

Стаття порушує проблему реалізації індивіда-ідеолога в текстах художньої літератури, зокрема в романах Ф. Достоєвського та М. Островського. Авторка звертається до концепції внутрішнього діалогізмуМ. Бахтіна та вказує на персонажа тексту М. Островського «Як гартувалася сталь» як такого, що є носієм ідеї загального блага, яку індивід приймає раз і назавжди ззовні. Натомість персонажі Ф. Достоєвського ідею загального блага творять самі, вона є вкрай індивідуалізованою, від того – нездійсненною власне, як благо загальне.

***Ключові слова**: ідея, загальне благо, Я / Інший, концепція М. Бахтіна.*

Статья поднимает проблему реализации индивида-идеолога в текстах художественной литературы, в частности в романах Ф. Достоевского и Н. Островского. Автор обращается к концепции внутреннего диалогизма М. Бахтина и интерпретирует персонажа текста Н. Островского «Как закалялась сталь» как являющегося носителем идеи общего блага, которое принимается им раз и навсегда извне. Персонажи романов Ф. Достоевского идею общего блага создают сами, она крайне индивидуализированная, от того – несбыточная собственно, как благо общее.

***Ключевые слова**: идея, общее благо, Я / Другой, концепция М. Бахтина.*

The article raises the problem of the individual ideologist (person – word – language – self-awareness – idea) in the texts of fiction by F. Dostoyevskyi («Brothers Karamazov», «Idiot», «Bisy» («Demons»), «Crime and Punishment») and M. Ostrovskyi (the research deals with the novel «How the Steel Was Tempered»). The author focuses on the comparison of the fictional concepts of both authors applying the perspective of the M. Bakhtins doctrine of the internal dialogism; she points out that the character of M. Ostrovskyi's «How the Steel Was Tempered» is the bearer of the notion of common good which is once and for all admitted by the individual from the outside. On the contrary the characters of F. Dostojevskyiexpress the idea of the common good on their own, it (the idea) is extremely individualized thus the personal good never coincides with the common good. That is why speaking about archetypical for the Christian society notion of self-sacrifice in sake of others (Christ's self-sacrifice who died as a man and was reborn as a God having defeated the death with life) the author emphasizes the lack of implementation of the Dostojevskyi's characters for whom the idea of common good was deeply personalized even intimated and formed within the limits of EGO (soul, consciousness).

The protagonist of the novel by M. Ostrovskyi is stronger in this context because his notion of the common good originated from the outside and was adopted by the character as his own (in fact, it is quite the opposite concept). The other significant differences in interpreting the characters are: the capability to fully understand the self of the M. Ostrovskyi's protagonist since the sight from aside equals the sight from inside (I-sight) which is the defining feature of the epical model of the narrative and totally coincides with the M. Ostrovskyi's artistic concept; the peculiarities of the authorial style (distinctly publicistic style of the M. Ostrovskyi's style with the actual, at the time linguistic and extra linguistic stereotypes), the focus of the text on the shaping of the public – social – common opinion and call to action – to the establishment of the common good.

***Key words**: notion, common good, I / other, M. Bakhtin's doctrine.*

Тексти М. Островського в роки незалежності України випадають із контексту вивчення в загальноосвітній чи вищій школі. Причиною цього є їх відверта ідеологізованість і співмірність радянському дискурсу, отже, невідповідність часові, запитам сучасної аудиторії. Водночас вони репрезентують украй цікаву авторську художню концепцію, яка формально функціює як діалогічна, однак виявляється монологічною, по суті монолітною структурою, яку неможливо порушити у зв'язку з тим, що всі впізнавані персонажі репрезентантують єдиний тип. Їхній взаємозв'язок реалізується навіть на рівні самоідентифікації та самопрезентації, які так чи так, із переходом від одного персонажа до іншого повторюються.

Публіцистичний стиль письма роману М. Островського «Як гартувалася сталь» цілком відповідає меті – сформувати суспільну – спільну думку. Так, відбувається апеляція до суспільної свідомості – масової свідомості. Це, своєю чергою, зумовлює використання в тексті специфічних штампових тоді слововживань та стереотипів (мовних і надмовних), творення специфічного образу героя, власне, героя, який здатен пожертвувати всім заради загального блага.

Саме загальне благо є, як видається, вихідною категорією для витлумачення сутності месіанізму персонажів роману М. Островського «Як гартувалася сталь». Якщо залучати до аналізу поняття месіанізму Его-концепцію З. Фройда, то, логічно, месіанізм – це свідомий вибір і прийняття Его того, що каже Супер-Его. При цьому вибір робиться на шкоду тому, що бажає id. Історія Ісуса Христа та його життя – смерті цілком уписується в таку концепцію. Супер-его в такому випадку постає як божественна воля – померти заради життя (в цьому й парадокс людського, але правда – божественного): помираючи

© Сергійчук З. В., 2015

як людина, Ісус Христос не помирає як Бог, власне, крок до смерті людського оприявнює божественне в суспільстві.

Імператив Супер-его в романі «Як гартувалася сталь» виявляється не в божественній волі, що освячує крок, а в новій моралі суспільства, що народжується. Так, зароджується суспільство – зароджується ідея – зароджується месіанство – щоб ідею впровадити в життя. Можливо, саме тому, що ідея реалізує загальне благо для трудящих мас, виявляється не індивідуальною, отже, кимось усім насадженою, а загальною, прийнятою одразу як своя, практично всі персонажі роману М. Островського перетворюються в ній. Однакова історія життя /несправедливість, образи від панівного класу /поляків / тощо: «Здесь мужественно умирали *братья*, для того чтобы жизнь стала прекрасной для тех, кто *родился в нищете*, для тех, кому самое *рождение было началом рабства*» [6]/ спричиняє народження героя-носія й реалізатора ідеї суспільного блага. Одначе, прикметно, це герой не романного штибу, принаймні в потрактуванні М. Бахтіна, а герой епічний, якого приблизно можна охарактеризувати так: зовнішній погляд і внутрішній погляд тотожні, що означає: як мене бачать інші, так себе бачу Я, причому саме позиція іншого домінує у витлумаченні Я самого себе [2].

Домінування зовнішнього над внутрішнім спричиняє специфічність персонажів і, відповідно, специфічність письма М. Островського. Так, персонажі романів Ф. Достоєвського, скажімо, «Братів Карамазових» чи «Бісів», чи «Ідіота», теж носії й реалізатори ідеї. Проте їхня ідея пронизує всього Я, функціює не лише на рівні Его-вибору того, що каже / наказує Супер-Его, але й через id, як задоволення потреби: життя – ідеї, потреби смерті за ідею (парадоксально – задоволення танатичного інстинкту самознищення дорівнює задоволенню інстинкту життя). Так, ідея /теж загального блага/ в текстах Ф. Достоєвського – індивідуальна, джерело її постання – індивід. Можливо, саме тому вона не здатна реалізуватися або зовсім, або повною мірою: індивід – це людина, знає він саме стільки, скільки може знати людина, отже, не здатен вмістити в себе понадлюдського досвіду («С таким адом в груди и в голове разве это возможно?» [4, с. 286]), щоб мати претензію на знання загального блага /звідси – нерозуміння інших, неприйняття чи несприйняття іншими: навіть назва роману «Ідіот» свідчить про інакшість його героя порівняно з іншими/. Натомість джерелом постання ідеї в тексті М. Островського є, власне, загальне благо, яке проникає у свідомість персонажа, щоб перетворити його, щоб настановити його на новий шлях, щоб він усі свої сили поклав на долання цього шляху. Це «загальне благо» перетворює всіх, хто йому співмірний, причому практично одночасно, і всі персонажі – його носії – однакові в моральних аспектах його сприйняття й себе-усвідомлення-через-нього.

Звернімо увагу, як репрезентують себе персонажі роману М. Островського: Павка Корчагін: «Все же непонятно, товариш Корчагин, почему вам так больно от того, что у Ритыоказался муж? […] А вы же считали, товарищ дорогой, что, кроме идейной дружбы, ничего нет… Как же это вы просмотрели? А? – иронически допрашивал себя Корчагин» [6] або: «Спрячь револьвер и никому никогда об этом не рассказывай. Умей жить и тогда, когда жизнь становится невыносимой. Сделай ее полезной!» [6]; Рита /фрагмент щоденника/: «Кто мог подумать, что и Рита может рыдать и еще как сольно! Разве слезы всегда признак слабости воли?» [6]; Серьожа Бруздак: «Рука Сергея не дрогнула. Он знает, что он будет еще убивать, он, Сергей, умеющий так нежно любить, так крепко хранить дружбу. Он парень не злой, не жестокий, но он знает, что в звериной ненависти двинулись на республику родную эти посланные мировими паразитами обманутые и злобно натравленные солдаты. / И он, Сергей, убивает для того, чтобы приблизить день, когда на земле убивать друг друга не будут» [6].

Наведені текстові фрагменти так чи так репрезентують спроби, власне вдало реалізовані, поглянути на себе збоку. При цьому відсторонення від позиції внутрішнього Я настільки сильне, що внутрішнє Я практично зникає, лишається тільки погляд Я на Я, який міг здійснити тільки хтось Інший у стосунку до Я. Одначе, якщо всі такі самі, як Я, в ідеї спільного блага, то й погляди інших та Я тотожні. У такому випадку спроба поглянути на себе збоку може бути повною мірою реалізованою Я.

Так, перший текстовий фрагмент функціює на рівні іронічного осмислення Я. Власне, іронія є одним із найпотужніших засобів створення ефекту відчуження /від себе також/ [7]. У М. Островського вона, радше, вказує на те, що людське героєві не чуже, отже, не відсторонює від внутрішнього, а навпаки – веде углиб – до осмислення Я як людини зі слабкостями, які, однак, можна здолати. Таким чином, Павка Корчагін через іронію утверджується у своїй ідеї, отже, більшою мірою з нею зростається. Таке ж зростання відбувається як відсторонення від особистісних потреб індивіда, скажімо, від потреби у шлюбі, сім'ї: «И я плохим буду мужем, если ты /Тоня/ считаешь, что я должен принадлежать прежде тебе, а потом партии. А я буду принадлежать прежде партии, а потом тебе и остальным близким» [6].

Другий текстовий фрагмент значно сильніший у плані емоційного сприйняття персонажа, одначе й більшою мірою програмовий, такий, що реалізує індивіда-ідею, позбавленого, чи радше такого, що позбавляється людських слабкостей, бо вони ідеї можуть нашкодити. Форма діалогічного звертання до Я самого себе /заклик/ насправді цілком монологічна (реалізується в формі нерівнозначній повноцінному діалогові Я з самим собою, йдеться радше про загальне благо, репрезентоване партією, яку перетворили на ідею індивіда), бо не передбачає вибору, бо вибір іншого шляху був би зрадою ідеї – зрадою себе. Тоді індивіда б не стало, тоді б Корчагіна не стало, не фізично, бо фізичне чи фізіологічне життя не важливі в контексті життя ідеї, а духовно, це страшніше.

Фрагмент Ритиного щоденника – це приклад відмінного способу відсторонення від себе, причому його реалізовано у формі щоденника, апріорі жанру максимально індивідуалізованого, призначеного тільки для Я.

Останній із наведених прикладів стосується Серьожі Брузжака. Він здійснюється як невласне пряма мова. Такий прийом насправді дуже специфічний, спрямований на розкриття внутрішнього Я індивіда тексту художньої літератури, проте в романі М. Островського, можливо, саме у зв'язку з використанням специфічного ідеологічно маркованого лексико-синтаксичного ядра, що реалізує семантику відповідного образу індивіда («в звериной ненависти двинулись на республіку родную эти посланные мировими паразитами обманутые и злобно натравленные солдати. / И он, Сергей, убивает для того, чтобы приблизить день, когда на земле убивать друг друга не будут» [6]), розкривається внутрішнє Я, яке, парадоксально, є «зовнішнім» – так про Серьожу міг сказати кожен його друг – знайомий: «[…] умеющий так нежно любить, так крепкохранить дружбу […] парень не злой, не жестокий» [6].

Таке потрактування персонажів цілком виправдано авторською інтенцією і стилем письма М. Островського, власне публіцистичним, а не повною мірою художнім. Закличність, ідеологічна маркованість, використання специфічної суспільно знаної і значущої лексики, ось така відстороненість від індивідуального на користь загальному, суспільному благу – публіцистичність вищого ґатунку. Такий текст потрібен був тоді, коли народжувалася нова епоха, текст, у якому народжувався новий герой, що здатен ту епоху привести в життя, герой-ідеолог, що поклав своє життя служінню ідеї, забувши про себе поза нею. Власне, цього героя поза його ідеєю нема, тут, очевидно, і криється його таємниця і сила. Тут, очевидно, його перемога. Бо ж герої Ф. Достоєвського не перемагають у своїй ідеї, їхній месіанізм виявляється безсилим супроти світу таких самих індивідів-ідей.

Література:

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского [Электронный ресурс] / М. Бахтин. – Режим доступа : http://narrativ.boom.ru/library.htm.

2. Бахтин М. Эпос и роман (О методологии исследования романа) / М. Бахтин // Вопросы литературы и естетики. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 447–483.

3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [пер. І. Огієнко]. – К. : Українське біблійне товариство, 2003. – 1375 с.

4. Достоевский Ф. Братья Карамазовы : [роман] / Ф. Достоевский. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 832 с.

5. Достоевский Ф. Преступление и наказание / Ф. Достоевский. – Х. : Книжный мир, 2006. – 607 с. – (Серия «Золотая библиотека»).

6. Островский Н. Как закалялась сталь [Электронный ресурс] / Н. Островский. – Режим доступа : readr.su/nikolay-ostrovskiy-kak-zakalyalas-stal.html.

7. Семків Р. Іронічна структура : типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.